

بررسی نقش جنگل و توجه به جنگل‌نشینان در توسعه روستائی

دکتر آمنه حق زاد: عضو هیأت علمی تمام وقت گروه آموزشی جغرافیا - دانشگاه آزاد اسلامی واحد نوشهر چالوس
دکتر سیده صدیقه حسنی مهر
عضو هیأت علمی تمام وقت گروه آموزشی جغرافیا - دانشگاه آزاد اسلامی واحد آستارا

چکیده

پوشش گیاهی اعم از جنگل و مرتع از گذشته تا حال از اهمیت زیادی در حفاظت از منابع آب و خاک و تأمین قسمتی از نیازهای بشری برخوردار می‌باشند .

با توجه به موقعیت جغرافیایی ایران و واقع شدن در عرض ۴۴-۲۵ درجه شمالی که تعیین کننده نوع اقلیم و آشکار شدن فقر در پوشش گیاهی کشور است ، حفظ و حراست و استفاده بهینه از این منابع توسط گروههای انسانی معقول به نظر می‌رسد .

بررسی‌ها نشان می‌دهد که در چند دهه اخیر استفاده از منابع جنگلی به شدت افزایش یافته است به گونه‌ای که در جنگلهای شمال کشور که قادر به تولید صنعتی چوب می‌باشند به دلیل بهره‌برداری بی‌رویه این توانایی تولید به $\frac{1}{3}$ میزان طبیعی آن کاهش یافته است .

در این بین برنامه‌ریزان و پژوهشگران با جستجو برای پیدا کردن راه توقف و یا کند کردن بهره‌برداری غیر اصولی منابع جنگلی در جهت بازدهی اقتصادی جنگل و ایجاد صنایع کوچک و بزرگ و فراهم آوردن فرصت‌های اشتغال و افزایش تولید و درآمد در راستای توسعه روستایی جنگل‌نشینان ساکن داخل و حاشیه جنگل در اندیشه و تلاش می‌باشند .

واژگان کلیدی: بررسی جغرافیایی ، جنگل ، توانهای محیطی ، روستا ، جنگل‌نشین ، توسعه .

مقدمه

موضوع علم جغرافیا زمین است ولی پدیده‌ای مورد مطالعه آن بسیار متنوع است . هدف جغرافیا از این مطالعات راهنمایی انسان در برقراری ارتباط با زمین است و سعی دارد با شناسایی کامل زمین و ارزیابی توانایی‌های آن راه بهره‌برداری منطقی را به انسان نشان دهد و منظور از بهره‌برداری منطقی این است که انسان به گونه‌ای از طبیعت و منابع آن بهره‌برداری بکند که آسیبی به ساختار و عملکرد فرآیندها و سیستم‌های طبیعت وارد نشود (علیخانی ، بهلول ، ۱۳۷۴ ، ص ۲)

با توجه به قوانینی که از گذشته تا کنون و در راستای حفاظت از جنگل و رفع محرومیت از روستائیان جنگل‌نشین وجود داشته ، شاهد هستیم که روند جنگل زدایی با سرعت فزاینده‌ای رونق یافته است .

در بسیاری از مناطق جنگلی شمال کشور، روستائیان جنگل نشین کم زمین و بی بضاعت ضمن تغییر کاربری اراضی جنگلی به اراضی کشاورزی و به زیر کشت بردن اراضی شیب دار و استفاده از منابع جنگلی در تأمین مخارج خانواده و تعلیف دام و ساخت خانه و طویله و تأمین انرژی به عنوان سوخت اشتغال دارند، در بیان واقعیت عنوان شده، یک طرف طبیعت (محیط - طبیعی) و یک طرف انسان قرار دارد و مطالعه رابطه انسان و محیط در حیطه مطالعه علم جغرافیاست که در بررسی جغرافیائی نقش و اهمیت جنگل و مراتع به عنوان منابع تکثیر شونده می توان ادعا کرد که ضرورت اجرای طرح یا طرح هایی در حفاظت از این منابع احساس می شود تا با بهره گیری معقولانه و علمی از این منابع جامعه را به سوی توسعه راهبری نمود.

اهمیت جنگل

منابع طبیعی که در روند فرآیند های طبیعی به دست می آیند دارای ارزش بوده و انسانها از آن استفاده می کنند مانند گیاهان، حیوانات، ذغال، آب و هوا، خشکی، فلزات، تخته سنگ، انرژی، Bergman (Edward & Renwick, William, 1999, P326)

بر اساس تحقیقات مختلف از اثرهای مختلف بسیار مفید پوشش گیاهی در حفظ آب و جلوگیری از هرز رفتن آن به صورت، سیلابهای عظیم و نیز دائمی شدن رودخانه ها و پر آب شدن آنها در فصل ها خشک سال است که گفته می شود «جنگل ها مادر رودخانه ها هستند» زیرا پوشش گیاهی با نفوذ دادن باران و برف در زمین و به وجود آمدن چشمه سارها از نوسان شدید آب رودها جلوگیری به عمل می آورد و امکان جاری بودن آب در تمام طول سال، آن هم با مقدار قابل توجه را فراهم می کند (کردوانی، پرویز، ۱۳۷۴، ص ۴۰).

جنگل های شمال کشور که دامنه شمالی رشته کوه البرز از آستارا تا شرق گرگان را پوشانده اند، به طور کلی حاوی عناصر زیستی مربوط به دوران سوم زمین شناسی بوده و به ناحیه هیرکانی موسوم اند. اولین برآورد از مساحت منابع جنگلی ناحیه خزر در سال ۱۳۲۱ به عمل آمد (ریاضی، برهان، ۱۳۶۹، ص ۲۸).

جنگل های مرطوب شمال ایران تحت عنوان منطقه هیرکانی شامل دامنه های شمال البرز است که از سواحل خزر تا ارتفاع ۲۵۰۰ متری و از گیلداغ در شمال غرب بجنورد تا جنگل های آستارا و ارسباران امتداد یافته است (مصدیقی، منصور، ۱۳۷۴، ص ۱۹۰).

اهمیت پوشش گیاهی در جلوگیری از فرسایش آبی بر هیچ کس پوشیده نیست. پوشش گیاهی خاک در مقابل ضربات قطرات باران مقاوم کرده و سطح بالای خاک را از فرسایش نجات می دهد و بارانها را جذب و از ایجاد رواناب در شبیها جلوگیری می کند.

جنگل ها تشکیل و تولید هوموس ها یعنی خاک برگ هایی که محل پرورش گیاه و بستر اصلی زراعت و رویش نباتات اند را تسهیل و حتی موجب می شوند همچنین جنگل ها گیاهان را از باد حفظ کرده و مانع می شوند پرده ای نمدار هوای مجاور آنها پس زده شود و به تنظیم درجه حرارت و جذب گرما در تابستان کمک کرده مخصوصاً در برابر بارندگی ها مانع فرسایش خاک ها می شوند. انسان همه این مزایا و فواید خاک را تحت جاذبه یک سود جویی کاذب و یک بهره کشی بی رحمانه فراموش کرده است (ودیدی، کاظم، ۱۳۷۰، ص ۹۶).

کم عمق ترین منطقه جنگلی در آستارا حدود ۶ تا ۱۰ کیلومتر است در حالی که در منطقه اسالم و رضوانشهر عرض نوار جنگلی به حدود ۳۰ تا ۴۰ کیلومتر می رسد (اصلاح عربانی به نقل از صالح، ۱۳۷۴، ص ۱۷۴).

در دامنه های شمالی البرز و در ارتفاع حدود ۲۵۰۰ متری از سطح دریا ، جنگل های خزان دار کوهستانی آغاز می گردد که با چهره های متنوع همراه با انواع گونه های درختی تا جنگل های انبوه و بعضاً غیر قابل نفوذ دشت های پست خزر جنوبی امتداد می یابد .

این پوشش جنگلی که در گذشته تمامی عرصه نوار شکل موجود میان پیش کوه های البرز و کناره ی دریای خزر را در بر می گرفت امروز به وضع اسفباری در معرض نابودی است و تنها بقایایی از جنگل های پیشین را شامل می گردد (اهلرس، اکارت. مترجم سعیدی ، عباس ، ۱۳۸۰ ، ص ۷) .

جنگل ها نقش بسیار معتبر در توازن سیاره ی ما بر عهده دارند : آنها در واقع ریه های بشریت اند: بدین معنا که گاز کربنیک هوا را به استفاده از روش فتوسنتز به اکسیژن مبدل می کنند جنگل زدایی های بی رویه می تواند به بروز فاجعه ای اکولوژیکی جبران ناپذیر بیانجامد (پورفیکوئی به نقل از ثابتی ، ۱۳۷۴ ، ص ۲۵) .

مساحت جنگل ها نسبت به گذشته روند کاهشی را نشان می دهد ، زیرا بدنبال افزایش جمعیت ، و تغییرات اقتصادی ، اجتماعی و تکنولوژیکی تجاوز به حریم جنگل ها و قطع درختان آن نه فقط برای گذران زندگی ، بلکه برای کسب سود و منفعت گسترش یافته است .

جدول ۱ - تقسیم بندی گیاهی بوبک از ایران

پوشش گیاهی	بارش سالانه (میلیمتر)	طبقه بندی اقلیمی
جنگل های کوهستانی و پست دریای خزر	۲۰۰۰-۸۰۰	مرطوب تمام
جنگل های نیمه مرطوب مخلوط بلوط و راش سفید	۱۰۰۰-۶۰۰	مرطوب
جنگل های بلوط زاگرس	۷۵۰-۵۰۰	نیمه مرطوب
جنگل های بلوط - عرعر (سرو کوهی)	۷۵۰-۵۰۰	نیمه مرطوب
جنگل های بلوط - سوزنی برگ (کاج)	۷۵۰-۵۰۰	نیمه مرطوب
جنگل های عرعر (سرو کوهی)	۵۰۰-۳۰۰	نیمه خشک
استپهای درختی پسته و بادام کوهی و افرا	۵۰۰-۳۰۰	نیمه خشک
درخت زارهای بادام کوهی و پسته	۳۰۰-۱۵۰	خشک
درخت و بوته زارهای گرمسیر	۴۰۰	نیمه خشک
درخت و بوته زارهای گرمسیر	۳۰۰-۱۵۰	خشک

در تقسیم بندی گونه های گیاهی ایران که بر اساس طبقه بندی اقلیمی توسط بوبک انجام شده است جنگل های نواحی مرطوب فقط در شمال ایران یعنی در کناره های باریک سواحل دریای خزر و دامنه های شمالی البرز تا ارتفاع ۲۷۰۰ متری وجود دارند که به نام جنگل های هیرکانی نامیده می شوند .

در تقسیم بندی گیاهی بوبک جنگل های مرطوب در نواحی با اقلیم مرطوب یا تمام مرطوب که دارای بارش سالانه بین ۸۰۰ تا ۲۰۰۰ میلیمتر باشند قرار دارند . بر اساس این طبقه بندی در ایران جنگل های نواحی مرطوب فقط در شمال ایران یعنی در دامنه های شمالی کوهستان البرز و سواحل پست دریای خزر یافت می شوند . جنگل های مناطق پست که به نام جنگل های هیرکانی نیز نامیده می شوند ، در شمال ایران از تالش تا مازندران تا ارتفاع ۴۰۰ تا ۵۰۰ متر کشیده شده اند . از ویژگی های این جنگل ها می توان از :

۱- تنوع زیاد گونه های درختی و بوته ای همراه با پیچک .

۲- ویژگی دوگانه با تلاقی - جنگلی .

۳- شباهت قدرت رویش این جنگل ها به گیاهان حاره ای .

۴- حساسیت در مقابل سرما .

۵- اشکال بومی و بقایای پوشش گیاهی متعلق به دوران سوم (که فقط در سواحل دریای خزر می رویند) نام برد (رهنمائی ، محمد تقی ، ۱۳۷۰ ، ص ۲۳۳ ، ۲۳۵ و ۲۳۶) .

خط مشی دولت در حفاظت از منابع جنگلی :

از منابع طبیعی زمین شاید جنگل اولین منبعی است که انسانها با آن رابطه زیستی برقرار کرده اند نظام معیشتی اولیه انسانها با بهره برداری از جنگل از طریق استفاده از محصولات درختی آن شکل گرفت ، در مراحل بعدی و با آشنایی با زراعت و اهلی کردن حیوانات و کشف آتش استفاده از جنگل و بهره برداری از آن به راه دیگری سوق یافت این بار دخل و تصرف در جنگل به صورت ایجاد تغییر در ساختار آن آغاز شد و به منظور دست یابی به زمین های کشاورزی ، درختان جنگلی بریده و یا آتش زده شد . و هر چه زمان پیش می رفت وضعیت ذوب فلز که سوخت خود را از ذغال چوب تامین می کرد ، آتش زدن درخت برای تهیه ذغال چوب ، گسترش می یافت و به حجم آن افزوده می شد به این ترتیب بهره وری از جنگل به راهی نامناسب کشیده شد (بدری فر ، منصور ، ۱۳۷۰ ، ص ۶۳) .

در سالهای اولیه بعد از انقلاب یعنی از سال ۱۳۵۹ کارشناسان و مسئولین تهیهی طرحهای حفاظت از منابع طبیعی با توجه به تجربیات گذشته تصمیم گرفتند کار تهیهی طرحها به صورت جامع و همه جانبه دنبال گردد . در تهیهی طرحهای جامع بخشی از کارشناسان تحت عنوان گروه بررسی مسائل اجتماعی و اقتصادی به کارشناسایی حوزه های جنگلی و مناطق مورد نظر و جمع آوری آمار و اطلاعات و تجزیه این اطلاعات و آمار و ارائه پیشنهادات

پرداختند ، لذا تهیهی طرحها و راه حلهای اجرایی آنها در قالب برنامههای مشخص و همه جانبه و قابل اجرا تهیه و تدوین گردید . طرحهای اساسی که هم اکنون در دست اجرا است به شرح زیر می باشد :

- ۱- طرح تعاونی بهره برداری و احیاء جنگل .
- ۲- طرح ساماندهی خروج دام یا تحول سیستم دامداری .
- ۳- طرح اشتغال زایی برای جنگل نشینان .(اصلاح عربانی ، ابراهیم ، ۱۳۷۶ ، جلد سوم ، ص ۳۷۵)

عکس ۱- پل ارتباطی ساخته شده توسط روستاییان جنگل نشین

عکس ۲- جاده احداث شده توسط دولت در جنگل

عکس ۳- گسترش زمین های زراعی به سمت جنگل

در طرح تعاونی جنگل به تبع سیاست اعلام شده از طرف سازمان جنگلها و مراتع و وزارت جهاد سازندگی آن است که کارهای بهره برداری و احیاء و حفاظت جنگلهای منطقه‌ی طرح با مشارکت و سهیم کردن جنگل نشینان و دامداران در قالب شرکت تعاونی جنگل انجام پذیرد. این طرح اغلب در مناطق پر جمعیت و جنگلهای مخروطه و کم بازده به اجرا گذاشته می‌شود. چون جنگل نشینان در مناطق حاصل از بهره برداری و کارهای جنگل کاری و احیاء جنگل شریک و ذیفع می‌شوند، لذا در اجرای برنامه‌های حفاظتی جنگل احساس مسئولیت نموده نه تنها خود به حریم جنگل تجاوز نمی‌کنند، بلکه به سایر جنگل نشینان نیز اجازه دست اندازی به منابع ملی حوزه‌ی شرکت تعاونی را نمی‌دهند. این گونه طرحها هم از نظر اجتماعی و هم از نظر اقتصادی به نفع جنگل نشینان بوده به حفظ و احیاء جنگلها کمک می‌نماید.

از سوی دیگر چون انجام برنامه‌های بهره برداری از جنگل و بازسازی آن نیز با همکاری جنگل نشینان عضو شرکت انجام می‌گیرد علاوه بر ایجاد شغل، درآمد آنان را افزایش می‌دهد، زیرا منافع حاصل از جنگل و بهره برداری از آن به صورت سود سهام و نیز کار مزد مربوط به انجام امور بهره برداری و جنگلکاری و کارهای حفاظتی به خود آنان یعنی جنگل نشینان ساکن منطقه بر می‌گردد و به این ترتیب با تولید شغل و افزایش درآمد وضعیت اقتصادی و اجتماعی آنان نیز بهبود پیدا می‌کند.

در اجرای سیاست تاسیس شرکتهای تعاونی جنگل و واگذاری برخی از طرحهای جنگلداری به این واحدها اولین شرکت در حوزه‌ی طرح جنگلداری امامزاده ابراهیم شفت تاسیس شد و کار خود را عملاً از آذر ماه سال ۱۳۶۵ در سطح حدود ۱۲/۰۰۰ هکتار از جنگلها با عضویت ۴۷۰ نفر از جنگل نشینان و سرمایه‌ی محدود ۲ میلیون ریال. تاسیس شرکتهای تعاونی جنگل در سال ۱۳۶۹ (سال ادغام سازمان جنگلها و مراتع کشور در وزارت جهاد سازندگی) متوقف شد، ولی پس از مدتی کوتاه مجدداً پی گیری گردید. (اصلاح عربانی، ابراهیم، جلد سوم، ۱۳۷۴، ص ۳۷۹)

طرح ساماندهی خروج دام از جنگل

جنگل های شمال جزء جنگلهای پهن برگ خزان کننده به شمار می آیند و با ارزش ترین جنگل های کشور ما را تشکیل می دهد میزان برداشت چوب از جنگل های شمال به طور قانونی ۱/۵ میلیون متر مکعب است ولی میزان برداشت کلی که توسط دامداران ، مصارف روستایی و قاچاق چوب و همچنین توسط بخش دولتی صورت می گیرد رقمی حدود ۸/۵ میلیون متر مکعب است . که با توجه به میزان کم رویش سالانه ، هر ساله سطح وسیعی از این جنگلها رو به نابود می رود (نجفی کانی ، علی اکبر ، ۱۳۸۱ ، ص ۸۴) .

از ۱۲/۴ میلیون هکتار ، جنگل های ایران تنها حدود ۱/۲ میلیون هکتار از جنگل های شمال کشور قادر به تولید چوب صنعتی می باشند که میزان برداشت از این جنگل ها نه تنها در وضعیت موجود تکافوی نیازهای داخلی را نمی نماید بلکه در آینده با توجه به افزایش جمعیت نیاز به چوب افزایش یافته و توسعه درختکاری با هدف تولید چوب از نیازهای اجتناب ناپذیر می باشد (ابراهیمی رستاقی ، مرتضی ، ۱۳۷۵ ، ص ۱۴) .

کار ساماندهی و خروج دام از جنگل در قالب طرح دیگری به نام تحول سیستم دامداری در سالهای ۱۳۶۳ - ۱۳۶۲ مورد توجه کارشناسان منابع طبیعی قرار گرفت ، زیرا دامداری به روش سنتی و قدیمی در جنگل مغایر با بهره برداری صنعتی از جنگل بود و این کار به هیچ وجه با شرایط کنونی و نیاز جامعه امکان پذیر نیست و بایستی شیوه و روشهای دامداری از سنتی به صنعتی تغییر یابد . ضمناً باید توجه داشت که با توجه به روند افزایش جمعیت و نیازهای فزایندهی جامعه به گوشت و فرآوردههای شیر بایستی تولیدات دامی نیز در برنامه ریزیهای بلند مدت مورد توجه برنامه ریزان قرار گیرد . شکی نمی توان داشت که اگر دامداران در جنگل به کار خود ادامه دهند باقیمانده جنگل نیز ظرف دو تا سه دهه ی آینده خواهد شد و اگر قرار باشد دامداری به روش و سیستم مناسب و در خارج از مناطق جنگلی ادامه داشته باشد در این صورت نیاز به طرح جامع با اعتباری کلان است تا در اجرای آن دام جنگل نشینان به تدریج از جنگل خارج گردد . با توجه به این واقعیت طرح خروج دام از جنگل در سالهای گذشته تهیه و مورد تصویب قرار گرفت .

عکس ۴- دامداران جنگل نشین استفاده از جنگل

عکس ۵- تک خانوار جنگل نشین

عکس ۶- چرای حیوانات اهلی

در این اجرای طرح که با کمک ۵۰ درصد اعتبار بلاعوض دولتی انجام می‌شود برای مدپران ، اراضی مناسب و تاسیسات دامداری مدرن تهیه و در اختیار آنان قرار می‌گیرد ، حتی به خود جنگل نشینان نیز اراضی مناسب و تاسیسات مسکونی واگذار می‌گردد (طرح اسکان تک خانوارهای جنگل) تا در صورت تمایل به خارج از جنگل کوچ نمایند ، به هر حال اسکان جنگل نشینان و نیز طرح تحول سیستم دامداری در واقع یک طرح بلند مدت توسعه و پیشرفت است که دارای دو بعد مهم اقتصادی و اجتماعی است . از نظر اقتصادی ، وقتی دام و جنگل نشینان از جنگل خارج شوند ضایعات کمی و کیفی جنگل کم شده و حداقل رویش سالانه هر هکتار از ۳ متر مکعب به ۶ الی ۷ متر مکعب خواهد رسید و به همین نسبت ظرفیت بهره‌برداری صحیح و منطقی بالا خواهد رفت ، همچنین وقتی

جنگل‌نشینان و دام آنها از جنگل خارج شوند امکانات بهتر از نظر بهداشت و فرهنگ و نیز تولید و تامین علوفه و ماشینهای مدرن برای آنان فراهم می‌گردد تا با عرضه‌ی به موقع فرآورده‌های خود به بازار هم درآمد آنها افزایش یابد و هم سطح زندگی و رفاه آنان بالا رود (اصلاح عربانی، ابراهیم، ۱۳۷۴، جلد سوم، ص ۳۷۶)

از بین بردن جنگل‌ها و تبدیل آنها به زمین‌های زراعی و یا مرتع، برش و گسیختگی مواد را سهل تر می‌کند و در پی آن لغزش زمین صورت می‌گیرد، لغزش‌های بسیاری در مناطق جنگل‌های شمالی بین ترتیب اتفاق می‌افتاد (رجائی، عبدالحمید، ۱۳۸۲، ص ۳۲۷).

تخریب جنگل‌ها، کاهش حاصل‌خیزی خاک، کاهش تولیدات و کم‌غذایی مردم سبب افزایش فشار بر روی اکوسیستم‌های ضعیف می‌گردد ضعف و شکنندگی این اکوسیستم‌ها خود ناشی از عدم توسعه لازم جامعه، بهره‌گیری بیش از حد و مصرف نامعقول می‌باشد که به سرعت ضعف منابع طبیعی را فراهم می‌سازد (شکوئی، حسین، ۱۳۶۸، ص ۱۵۷).

طرح اشتغال زایی برای جنگل‌نشینان

تعدادی از جنگل‌نشینان که دارای دام محدود بوده و از امکانات کشاورزی و کشت و زرع بی‌بهره هستند مشمول شرایط و ضوابط تعیین شده برای استفاده از امکانات طرح تحویل سیستم دامداری و استفاده از تسهیلات آن قرار نمی‌گیرند. لذا کارشناسان طرح برای اشتغال و به کار گماردن آنان تهیه کرده‌اند. به طور کلی وضعیت اجتماعی و اقتصادی این گونه از جنگل‌نشینان به دو طریق مورد توجه قرار گرفته است:

الف - استفاده از نیروی کار این خانوارها در انجام کارهای بهره‌برداری و جنگلکاری و حفاظت و مراقبت از جنگلهای حوزه‌ی شرکت دولتی و سایر طرحهای جنگلداری.

به طوری که مطالعات و بررسیهای انجام شده نشان می‌دهد، در برخی از طرحهای جنگلداری همراه با بخش صنعت تقریباً برای هر ۱۰۰ هکتار جنگل یک شغل کارگری ایجاد شده که البته نوع جنگل در به کارگیری تعداد کارگران متخصص (کارگر اره موتوری و یا کارگر قطع و تبدیل درختان جنگل) و غیر ماهر مانند نگهبان، قرقبانها و کارگرانی که به حمل و نقل چوب می‌پردازند متفاوت است، کارگران جنگل نشین اغلب هیزمها و الوارها را که گاه وزنشان به ۷۰ الی ۸۰ کیلو می‌رسد با پشت خود جابجا نموده و یا از اسب و قاطر برای حمل محصولات جنگل به کنار جاده استفاده می‌کنند، هر اسب یا قاطر حداقل ۲ عدد الوار یا تراورس را حمل می‌کند.

به طوری که در بعضی طرحهای مربوط به جنگل ممکن است حتی ۲ تا ۳ کارگر نیز در ۱۰۰۰ هکتار جنگل در سال به طور موقت یا دائم به کار گمارده شوند. از سوی دیگر اشتغال و بکارگیری کارگران جنگل نشین در طرحهایی که پس از بهره‌برداری از جنگل، بایستی به مرحله اجرا درآیند افزایش خواهد یافت.

ب- تأسیس و راه اندازی کارخانه‌های سلولوزی و صنایع وابسته به چوب در حاشیه‌ی جنگلها و به کار گماردن جنگل‌نشینان در آنها. همچنین با ایجاد کارگاههای صنایع دستی رایج در هر منطقه و اجرای طرحهای کشاورزی و باغداری و دامدایهای صنعتی و پرورش کرم ابریشم، ماهی و زنبور عسل می‌توان جنگل‌نشینان را به کار گماشت و آنان را از صورت یک نیروی بیکار و مخرب جنگل به نیرویی سازنده و فعال تبدیل نمود. چنان که هم اکنون حدود

۳۰۰۰ نفر از جنگل‌نشینان و روستاییان در کارخانه‌های چوب و کاغذ چوکا و اسالم و شرکت سهامی جنگل سفارود به کار اشتغال دارند. به علاوه در کنار کارخانه‌ها و شرکت‌های مزبور کارگاه‌های متعدد چوب‌بری و نجاری و تولید فرآورده‌های چوبی مشغول کار و فعالیت شده‌اند. (اصلاح عربانی، ابراهیم، ۱۳۷۴، جلد سوم، ص ۳۷۵ و ۳۷۶). جنگل نقش پر ارزشی را در زندگی انسانها دارا می‌باشد. در طول تاریخ، زندگی انسان تا حدودی وابسته به جنگل بوده است. بهره‌وریهای مختلف از جنگل سبب جذب جمعیت به سوی نواحی جنگلی شده است زیرا انسانها گذشته از چوب جنگل برای تهیه مسکن و ابزارهای گوناگون از میوه درختان جنگلی برای تغذیه، از هیزم برای تولید گرما و پخت و ... سود می‌برده‌اند امروز نیز نواحی جنگلی و فضاهای سبز نقش پر اهمیتی در زندگی انسانها دارا می‌باشد (مطیعی لنگرودی، سید حسن، ۱۳۷۷، ص ۱۵۱).

عکس ۷- از بین بردن درختان جنگل

عکس ۸- تک خانوار جنگل نشین

عکس ۹- وجود تک خانوارهای جنگل نشین

کارشناسان اکولوژی طبیعی ایران، میزان تخریب سطح جنگلها و مراتع کشورها را ۳۶۰ متر مربع در ثانیه برآورد می کنند و میزان فرسایش آبی سالانه بیشتر از ۲ میلیارد تن و میانگین آن ۳۳ تن در هکتار است (مخدوم، مجید، ۱۳۸۴، ص ۱۲).

روستائیان جنگل نشین

پوشش گیاهی طبیعی در جلوگیری از وقوع سیل بیش از گیاهان زراعی موثر باشد و لذا مشاهده می گردد در نواحی که جنگل را به منظور استفاده زراعی از زمین، نابود می کنند، اراضی مذکور را از خطر سیل محفوظ مانده اند (اصغری مقدم، محمد رضا، ۱۳۷۸، ص ۵۲).

جنگل ها یکی از منابع طبیعی مهم تکثیر شونده هر کشور و زیر بنای توسعه اقتصادی - اجتماعی می باشد. نابودی آن فنای سایر سیستم های حیاتی مانند آب و خاک و موجودات وابسته به آنها را به همراه خواهد داشت. جنگل در عین اینکه موثرترین عامل حیات و اقتصاد کشور است خود بسیار متاثر از دخالت های علمی و فنی است با کمال تاسف بر خلاف اصول و معیارهای علمی پذیرفته شده در علم جنگل شناسی و جنگلداری، جنگل های شمال کشور جولانگاه اغنام و احشام و دامداران متعدد بوده و به شیوه بسیار ابتدایی بعنوان چراگاه مورد استفاده و بهره برداری قرار می گیرد در حالی که کشورهایی که از نظر جنگلداری پیشرفته هستند دامداری سنتی را در جنگلها ممنوع ساخته و حتی وجود حیات وحش را در یک مجموعه اکوسیستم جنگلی تحت مدیریت در آورده اند تا صدمات وارده به جنگلها به حداقل کاهش یابد. از آنجایی که در جنگل های شمال کشور علوفه چندان برای تغذیه در دسترس دامها نمی باشد لذا خوراک این دامها در جنگل از نهالهای نورسته که ضامن اصلی تجدید حیات جنگل ها هستند و همچنین از سر شاخه های درختان جنگلی که توسط دامداران قطع می گردند خواهد بود. که خسارات وارده و مشهود بشرح زیر است:

حداقل هر واحد دامی در مدت اطراق خود روزانه ۱ نهال را چریده و نابود می نماید با توجه به مدت ۹ ماه اطراق دام در جنگل در کل جنگل های شمال کشور تعداد نهال از بین رفته بالغ بر $161/000/000$ نهال می باشد که ارزش تولید و غرس آن در حال حاضر معادل $116/100/000/000$ ریال می باشد و علاوه بر آن دامداران جهت پخت و پز و ایجاد گرما در سرای دامداری سالیانه حدود $2/800/000$ متر مکعب چوب هیزمی که گاهاً تنه های صنعتی نیز می باشد استفاده نموده و $170/000$ متر مکعب چوب سرپای صنعتی نیز برای تعمیرات و برپایی سراها و اصطبل های دامداری از جنگل بهره برداری می نمایند .

از طرفی با توجه به رشد جنگل های شمال کشور که در حال حاضر حدود $3/900/000$ متر مکعب در سال بر آورد می گردد مقدار برداشت به وسیله دامداران $2/970/000 = 170/000 + 2/800/000$ متر مکعب و بهره برداری صنعتی طرحهای در دست اجراء در حال حاضر به میزان $2/000/000$ متر مکعب ، در سال است بنابر این حجم کل برداشت از جنگل های شمال کشور بدون احتساب چوب قاچاق جمعاً سالیانه $4/970/000$ متر مکعب است و این امر نشان می دهد به جای بهره برداری به اندازه رشد جنگل که بالا به آن اشاره شد بطور دائم از ذخیره یا موجودی جنگل مصرف می گردد .

به عبارت دیگر به جای استفاده از سود سرمایه (رویش جنگل) از سرمایه (موجودی جنگل) برداشت می گردد که این روند سبب مخروبه شدن و سیر قهقرائی و کاهش ظرفیت تولیدی نهایتاً نابودی جنگلهای شمال کشور می گردد .

ضمناً وجود دام در جنگل ها با توجه به ازدیاد جمعیت و افزایش تعداد دام و تنگ شدن عرصه اطراقگاه ها و تقسیم عرصه جنگل ها به عنوان چراگاه بین وراث باعث گردید که تک خانوارها به شدت در سایر سطوح جنگل ها پراکنده گردند .

نکته مهم قابل ذکر این است که دامداران ضمن اینکه در محرومیت شدید از جهت امکانات بهداشتی درمانی - رفاهی و آموزشی به سر برده برای حداقل امرار معاش به فعالیت دامداری می پردازند ولی تولیدات آنان نیز به علت بهره دهی ناچیز دام ، بازدهی کم وسایل تولید، هزینه گزاف خرید و حمل علوفه به جنگل و عدم دسترسی به بازار برای فروش محصولات دامی و تعدد نیروی کار و افزایش دستمزدها ، اقتصادی نبوده و با اثرات تخریبی آن نیز قابل مقایسه نیست . بنابر این برای نجات جنگل از ویرانی و نیستی و تحول در سیستم دامداری بسیار کهنه و افزایش تولیدات دامی و در آمد دامدار و مهیا نمودن امکانات بهداشتی درمانی آموزشی و رفاهی طرح تحول سیستم دامداری یا ساماندهی "خروج دام از جنگل" برای مدیریت صحیح این جنگل ها یک ضرورت شناخته شده است (سازمان جنگل ها و مراتع کشور، ۱۳۷۳ ، ص ۷ و ۸) .

وضعیت اقتصادی - اجتماعی جنگل نشینان :

وقتی از جنگل نشین سخن به میان می آید منظور خانوارها و دامداران و روستاییانی هستند که به طور آباء و اجدادی در جنگل زندگی کرده و امرار معاش نموده اند . این منطقه ی جنگلی شمال که جایگاه اصلی جنگل نشینان را تشکیل می دهد ، در دهه های گذشته که زمین های کشاورزی به شکل کنونی در قسمتهای جلگه ای

افزایش نیافته بود ، بین دریای خزر و خط الراس سلسله جبال البرز تا حدود ارتفاع ۲۵۰۰ متری از سطح دریا را در بر می گرفت ، ولی با از بین رفتن قسمت اعظم جنگل های جلگه ای به علت افزایش جمعیت روستایی و شهر نشینی و توسعه ی زمینهای کشاورزی در اراضی جلگه ای حاشیه ی دریای خزر و نیز گسترش اراضی مسکونی و صنعتی در حال حاضر بخش های جنگلی که جایگاه اصلی جنگل نشینان است به مناطق کوهپایه (قسمت جنوبی زمینهای زراعی و باغهای جلگه ی گیلان) تا ارتفاعات بالای کوههای البرز بین ۱۷ تا ۲۵۰۰ متر ارتفاع محدود می شود . به طور کلی جنگل نشینان شمال را از نظر موقعیت جغرافیایی و مکانی می توان به شرح زیر مشخص ساخت :

جنگل نشینان جلگه ای

تعداد این گروه از جنگل نشینان از نظر مقایسه با جنگل نشینان مناطق مرتفع و بیلاقی بسیار کم است ، زیرا سطح جنگل های جلگه ای در اثر تخریب و تبدیل به شدت کاهش یافته و هم اکنون اراضی جنگلی محدودی وجود دارد که تعدادی از خانواده های روستایی را به صورت پراکنده و یا مجتمع در خود جای داده است . از آنجایی که غالب اراضی جنگلی جلگه ای در محل سکونت جنگل نشینان زیر پوشش طرح های جنگلداری قرار گرفته است زندگی بر این تعداد محدود جنگل نشین روز به روز سخت تر می شود ، زیرا پس از انجام عملیات جنگل کاری و غرس گونه های مناسب ، این اراضی حصار شده و تحت کنترل شدید مامورین حفاظت و قرقبانها قرار می گیرد .

تعدادی از این گروه طی سالهای اخیر بخش عظیمی از جنگل های محل سکونت خود را به اراضی کشاورزی تبدیل کرده و هر ساله محصول قابل توجهی (به خصوص برنج) از این اراضی برداشت می کنند به طوری که بدون پرداختن به امور دامداری قادر به امرار معاش و برخورداری از رفاه نسبی هستند. اکثر آنان برای خود خانه های مناسبی با مصالح خوب ساخته اند و هر خانوار نیز تعدادی گاو بومی برای تامین شیر و فرآورده های آن با علوفه ی پس مانده از مزارع و یا علوفه ی دستی نگهداری و گاه نیز دام های خود را در مناطق جنگلی مجاور برای تعلیف رها می کنند .

تعداد قابل توجهی از این گروه دارای پرونده ی تخلف از مقررات قانون حفاظت و بهره برداری از جنگل ها و مراتع کشور (در مورد قطع غیر مجاز درختان و نیز تخریب و تبدیل اراضی جنگلی و ملی شده) می باشند ، که رسیدگی به آنها به مرحله ی قطعی نرسیده است و گاه سال ها طول می کشد که یک پرونده منجر به صدور رای قطعی شود .

اما سایر جنگل نشینان که اکثریت را تشکیل می دهند گروه بی بضاعت یا کم بضاعت هستند . این گروه خانه های خود را به صورت خیلی ساده با چوب و گل و سر شاخه های درختان جنگلی بنا می کنند و غالباً از طریق انجام کارهای فصلی در اراضی زراعی و یا مناطق جنگلی ارتفاعات و یا کارهای موقت و کوتاه مدت در اطراف و اکناف محل زندگی خود امرار معاش می نمایند . آنان از نظر بهداشتی و رفاهی در وضعیت نامطلوبی قرار دارند و اکثر آنان اعم از بزرگسالان و کودکان بی سواد می باشند . برخی از افراد این گروه در زیر فشار فقر و مشکلات

اقتصادی به قطع غیر مجاز درختان جنگلی و فروش چوب قاچاق و یا تهیه ی زغال قاچاق و فروش آن به طور مخفیانه در بازار و یا در شهرها می پردازند .

جنگل نشینان مناطق کوهستانی :

با دخالت انسان در منابع گوناگون زمین و بهره برداری او از این منابع ممکن است خسارات و شرایط نامساعدی به بار آورد که ادامه زندگی و سلامت انسان را به خطر می اندازد (آیتی ، سید باقر ، ۱۳۷۷ ، ص ۳۶) .

واقعیت آن است که بیش از ۱۰۰ سال جنگل های شمال به نحوی بی رحمانه مورد بهره برداری شدند (مهرابی ، علی اکبر ، ۱۳۸۱ ، ص ۱۷۵) .

ساکنان نواحی کوهستانی از دیر باز پیشه ی دامداری داشته و تحت نظام اجتماعی خاص همراه رمه های خود سالی چند بار از جایی به جای دیگر کوچ می کنند و دامداری را با همان روش سنتی و قدیمی ادامه می دهند .

با توجه به سیر صعودی و نرخ بالای رشد جمعیت در این مناطق و نیز کمبود کار و حرفه های مناسب تعدادی از خانوارهای ساکن در منطقه ی جنگلی بالاجبار راه شهرها و مناطق روستایی جلگه ای را برای ادامه ی امرار معاش خود در پیش می گیرند و عده ای نیز به دلیل عدم توانایی و نیز وابستگی و بافت اجتماعی خانوادگی در همان جنگل و کوهستان مکانی را برای زندگی خود و تعلیف دامهای محدود خود انتخاب کرده با ساختن سرای دامداری و خانه ای چوبی و گلی محدوده ای را از جنگل به خود اختصاص می دهند . روش دامداری شامل گوسفند داری و یا گاوداری در میان جنگل نشینان به صورت بسیار ابتدایی و بی بهره از تسهیلات لازم است . در تمام طول سال دامها را در فضای باز و آزاد نگاهداری می کنند (حتی در زمستان) .

در فصل زمستان و در موقع بارش برف سنگین ، این گروه از جنگل نشینان در سخت ترین شرایط به سر می برند . زیرا آنها در این شرایط جوی سخت ناچار هستند خوراک کافی از علوفه ی خشک و یا ساق و برگ بعضی از گونه های علفی جنگل برای دامهای خود تهیه نمایند . در چنین مواقعی است که شاخه های جوان درختان جنگلی از گزند داس جنگل نشینان محفوظ نمی ماند و خسارات زیادی به جنگل وارد می شود . شاخه زنی و تهیه علفهای بالا رونده از درختان جنگلی که بیشتر وسیله ی چوپانان جوان انجام می گیرد گاه موجب سقوط و مرگ آنان می شود .

برخی از دامداران یکی سرای دامداری و خانه جنگلی دارند که در تمام مدت اقامت در جنگل اعضاء خانواده خود را در آنجا سکونت داده و خود شبانه روز با دامها در نقاط دور و نزدیک جنگل به سر می برند ، برخی دیگر نیز در چند محل (مسیر حرکت قشلاق به بیلاق) دارای سرای دامداری می باشند و در کنار آنها نیز برای اعضاء خانواده خود خانه ی ساده ای بنا نموده اند . در هر صورت شغل و حرفه ی اصلی جنگل نشینان مناطق کوهستانی عمدتاً دامداری است . (اصلاح عربانی به نقل از نظامی و مقدم ، ۱۳۷۴ ، ص ۳۷۳ و ۳۷۲)

نتیجه گیری

در قلمرو جغرافیای انسانی، فضای جغرافیایی بستری برای تولید اجتماعی است و عملکرد انسانها روی فضا تا جایی مطلوب می نماید که محیط زیست انسانی را از لحاظ فیزیکی و اجتماعی نیالاید (فرید، یداله، ۱۳۷۹، ص ۲) جنگل های گیلان از گذشته به علت فراهم بودن شرایط طبیعی و محیطی مکان استقرار انسان ها و ایجاد روستاهایی در داخل جنگل بوده است زندگی و معیشت انسانهای ساکن در این گونه روستاها و حتی روستاهای حاشیه جنگل به نوعی با استفاده از منابع جنگلی عجین شده است و به انواع مختلف از منابع جنگلی برای سوخت، پخت و پز، گرما، خانه سازی، چپر سازی و ساخت انبار و طویله و اصطبل و حتی علوفه برای دامهای خود استفاده می کنند و با افزایش جمعیت که رشد بهره برداری از منابع جنگلی را به همراه داشت به گونه ای که در مساعدترین جنگل های کشور (شمال کشور) یعنی، تنها مناطقی که از چوب آن به صورت صنعتی استفاده می شد، روند برداشت بی رویه رو به فزونی و سپس تخریب گذاشت به نحوی که زنگ خطر از بین رفتن این منابع به صدا در آمد از جمله دخل و تصرف هایی بی رویه ای که انسان در طبیعت انجام داده، می توان به قطع درختان جنگلی و تبدیل آن به اراضی زراعی کم بازده و شخم زمین در جهت شیب زمین در نواحی شیبدار که به نوعی موجب فرسایش خاک می گردد، اشاره کرد.

انسان با صدمه زدن به طبیعت و از بین بردن درختان جنگل سبب تشدید فرسایش خاک نیز گردیده است زیرا که پوشش گیاهی در جذب آب و غنی سازی سفره آبهای زیر زمینی موثر بوده که با از بین رفتن آن، در حقیقت منابع زیر زمینی تقویت نمی شوند.

بی شک برنامه ریزان در گسترش توسعه علاوه بر شهرها به نواحی روستایی کشوری نیز توجه دارند. واقعیت وجود بیش از ۸۲ هزار خانوار روستایی داخل جنگل های شمال که از این تعداد ۳۲ هزار خانوار در روستاهایی با جمعیت کمتر از ۲۰ خانوار با معیشت خاص جنگل نشینی انکار ناپذیر است.

بیشتر مردم در نواحی روستایی برای گذران زندگی خود به طور مستقیم یا غیر مستقیم به منابع طبیعی وابسته هستند و بیشتر برنامه ریزان روستایی و به خصوص برنامه ریزان کشاورزی به این موضوع واقف اند و به همین علت اهمیت فعالیت های توسعه کشاورزی را مورد تاکید قرار می دهند (کان یز، دایان، مترجم مرتضوی، عبدالرسول، ۱۳۸۱، ص ۴۳).

مردمی که در دل جنگل های انبوه به زندگی با مشقت طی سالیان دراز پرداخته، و به زندگی سخت در جنگل عادت کرده اند، از چوب آن برای خود خانه و برای دامهایشان انبار و طویله و اصطبل می سازند و از سرشاخه های درختان و خود درختان برای تعلیف دامهایشان استفاده می برند و از دام محصولات مختلفی مانند گوشت، شیر، پنیر، ماست، دوغ، کره، کشک، پشم و کرک به دست می آورند و از میوه های جنگلی بهره می برند و حتی برای رفع نیازهای معیشتی خود به زراعت در اراضی جنگلی می پردازند.

امید است برنامه ریزان و مسئولین اجرایی با شناخت و در نظر گرفتن استعدادها و قابلیت ها و توان های جنگل در تولید و توسعه علاوه بر حفظ و حراست از منابع طبیعی و با اقدامات همه جانبه نگر برای مردم روستاهای جنگل نشین رفع محرومیت و دستیابی به خدمات و امکانات به ارمغان آورند .

منابع

- ۱- ابراهیمی رستاقی ، مرتضی ، ویژگی های بارز زاگرس و جنگل های آن ، فصلنامه جنگل و مرتع، شماره ۳۱ ، سازمان جنگل و مراتع کشور .
- ۲- اداره کل منابع طبیعی استان گیلان ، ۱۳۷۳ ، طرح پیشنهادی تمرکز تک خانوارهای پراکنده جنگلی .
- ۳- آسایش ، حسین ، ۱۳۷۳ ، نگاهی تحلیلی گرانه به عمران روستایی در ایران ، شماره ۳۴ ، سال ۹ ، فصلنامه تحقیقات جغرافیا .
- ۴- اصغری مقدم ، محمد رضا ، ۱۳۷۸ ، جغرافیای طبیعی شهر ۱ «ژئومورفولوژی» ، چاپ اول ، جلد اول، انتشارات مسعی .
- ۵- اصلاح عربانی ، ابراهیم ، ۱۳۷۴ ، کتاب گیلان ، چاپ اول ، جلد سوم ، انتشارات پژوهشگران ایران .
- ۶- اهلرس ، اکارت . مترجم ، سعیدی ، عباس ، ۱۳۸۰ ، ایران شهر - روستا - عشایر (مجموعه مقالات)، چاپ اول ، نشر منشی .
- ۷- آیتی ، سید باقر ، ۱۳۷۳ ، روش تحقیق در جغرافیا ، چاپ اول ، انتشارات ارشاد .
- ۸- بدری فر ، منصور ، ۱۳۷۳ ، جغرافیای اقتصادی (عمومی - کشاورزی)، چاپ اول ، انتشارات دانشگاه پیام نور
- ۹- بدری فر ، منصور ، ۱۳۷۴ ، جغرافیای انسانی ایران ، چاپ اول ، انتشارات پیام نور .
- ۱۰- پور فیکوئی ، سید علی ، ۱۳۷۴ ، نگاهی به مسائل ژئوپلیتیکی جهان معاصر ، چاپ اول ، انتشارات واقفی .
- ۱۱ - حسنی مهر ، سید صدیقه ، بررسی جغرافیایی طرح خروج دام از جنگل مطالعه موردی دهستان های حیران ویرمونی آستارا ، رساله دکتری ، ۱۳۸۵ ، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران .
- ۱۲- رجائی ، عبدالحمید ، ۱۳۸۲ ، کاربرد جغرافیای طبیعی در برنامه ریزی شهری و روستایی ، چاپ اول ، انتشارات سمت .
- ۱۳- رهنمایی ، محمد تقی ، ۱۳۷۰ ، توان های محیطی ایران زمینه های جغرافیایی طرح جامع سرزمین، چاپ اول ، مرکز مطالعات و تحقیقات شهر سازی و معماری ایران .
- ۱۴- ریاضی ، برهان ، ۱۳۶۹ ، نگاهی به روند تخریب در منابع طبیعی تجدید پذیر کشور ، شماره ۱۸ ، سال ۵ ، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی .
- ۱۵- طالب ، مهدی ، ۱۳۷۴ ، طرحی برای مدیریت روستایی ، شماره ۳۹ ، سال ۱۰ ، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی .
- ۱۶- فرید ، یداله ، شناخت شناسی و مبانی جغرافیای انسانی ، ۱۳۷۹ ، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر .
- ۱۷- کردوانی ، پرویز ، ۱۳۷۴ ، ژئوهیدرولوژی در جغرافیا ، چاپ دوم ، انتشارات دانشگاه تهران .
- ۱۸- مخدوم ، مجید ، ۱۳۸۴ ، شالوده آمایش سرزمین ، چاپ پنجم ، انتشارات دانشگاه تهران .

- ۱۹- مصداقی ، منصور ، ۱۳۷۴ ، مرتع داری در ایران ، چاپ دوم ، انتشارات دانشگاه امام رضا .
- ۲۰- مطیعی لنگرودی ، سید حسن ، ۱۳۷۷ ، جغرافیایی اقتصادی ایران ، چاپ سوم ، انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد .
- ۲۱- مهربابی ، علی اکبر ، ۱۳۸۱ ، بررسی اقتصادی و طرح مباحث نظری شرکت های تعاونی جنگل نشین شمال ایران ، مجله منابع طبیعی ایران ، دانشکده منابع طبیعی دانشگاه تهران .
- ۲۲- نجفی کانی ، علی اکبر ، ۱۳۸۱ ، مقدمه ای بر جغرافیای طبیعی ایران ، چاپ اول ، سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح .
- ۲۳- ودیعی ، کاظم ، ۱۳۷۰ ، مقدمه بر روش تحقیق در جغرافیا و راهنمای مطالعات جغرافیایی و عمران های منطقه ای ، چاپ دوم ، انتشارات دهخدا .
- 24 . Bergman , Edward & Renwick , William , 1999, Introduction to Geography people , places and Environment , Hill .

Archive of SID